

مسئولیت مدنی جبرانی و چالش‌های حقوقی آن در عصر دیجیتال

حمیدرضا سالاری^۱

فاطمه مهربانی نطنزی^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۰۱ تاریخ چاپ: ۱۴۰۴/۰۴/۲۸

چکیده

هدف از تحقیق پیش رو بررسی مسئولیت مدنی جبرانی و چالش‌های حقوقی آن در عصر دیجیتال به صورت تحلیلی بوده و به مرور تحقیقات انجام شده در این حوزه می‌پردازد. با گسترش تجارت الکترونیکی، قراردادهای الکترونیکی نقش مهمی در معاملات ایفا می‌کنند. با این حال، این قراردادها چالش‌های جدیدی را در زمینه مسئولیت مدنی ایجاد کرده‌اند. مواردی مانند چالش‌های هویت و اعتبارسنجی طرفین، خطر جعل هویت و سوءاستفاده از اطلاعات شخصی و عدم اعتبار رضایت‌های الکترونیکی، از چالش‌های اصلی در این حوزه محسوب می‌شوند. مسئولیت مدنی یکی از مهمترین و حساس‌ترین بحث‌های حقوقی است که دقت خاصی را می‌طلبد. بحث مسئولیت مدنی ناشی از عصر دیجیتال از جمله مهمترین مباحث حقوقی فناوری اطلاعات و ارتباطات می‌باشد. به طور کلی افعال زیانبار در ارتباطات الکترونیک را می‌توان تحت عنوان نفوذ غیرمجاز، سرقت مطالب و هویت، انتقال و افشای غیرمجاز در زمینه‌های نقض حقوق مؤلف، حریم خصوصی، لینک‌های غیرمجاز، توزیع و انتشار ویروس‌های رایانه‌ای، نقض علائم تجاری مورد بررسی قرار داد.

واژگان کلیدی

مسئولیت مدنی، چالش‌های حقوقی، حریم خصوصی، عصر دیجیتال.

۱. دانشجو دکتری، پیام نور واحد بین‌الملل. Mehrabanmh@yahoo.com

۲. دانشجو دکتری، پیام نور واحد بین‌الملل. Mehrabanmh@yahoo.com

مقدمه

مسئولیت مدنی عبارت است از ملزم بودن شخص به جبران خسارتی که به دیگری وارد کرده است. مسئولیت مدنی زمانی به وجود می آید که کسی بدون مجوز قانونی به حق دیگری لطمه بزند و در اثر آن زبانی به او وارد آورد، فرق نمی کند عملی که موجب زیان شده است جرم باشد یا شبه جرم، در هر موردی که شخص موظف به جبران خسارت دیگری است گفته می شود که این فرد مسئولیت مدنی دارد و ضامن است و این می تواند در ارتباطات الکترونیک (فضای سایبر) و واقعی مصداق داشته باشد (پناهنده شهرکی، علوی نائینی، ۱۴۰۱). مسئولیت مدنی به عنوان ضمانت اجرای حقوق مدنی نقش حساس و مهمی را در مطالبه و استیفای حقوق افراد و در نتیجه تنظیم روابط اجتماعی و حقوقی باز می کند، بدون صورت وجود مسئولیت مدنی حق مفهوم واقعی و عینی خود را از دست داده و جنبه فکری و ذهنی به خود می گیرد در ضمن چیزی که به واقع حق را از حالت بالقوه به صورت بالفعل در آورده و آنرا به طور ملموس در اختیار صاحبان حق قرار می دهد قواعد و مقررات موجود در نظام حقوقی کشورها و از جمله کشور ما می باشد که در چهارچوب و قوانین مختلف گنجانده شده است (محمدی مزرعه، ۱۴۰۳). از سویی دیگر با ظهور فضای سایبر و ارتباطات الکترونیک مفاهیم حقوقی نیز با فضای نوینی روبرو گردیده اند که بحث مسئولیت مدنی نیز از این قضیه مستثنی نمی باشد. تحول دیجیتال بر تمامی جنبه های فردی و جمعی زندگی انسان ها تأثیر می گذارد. پیشرفت فناوری، ظهور مدل های نوین تجاری را در پی دارد و منجر به ایجاد روش هایی جدید برای ارتباط، یادگیری، آفرینش و مشارکت در فضاهای مدنی و اقتصادی می شود. این امر، چالش هایی را به همراه می آورد؛ از قبیل نقض حریم خصوصی و انتشار آنلاین محتوای غیرقانونی و آسیب رسان که ممکن است به کاهش اعتماد به دولت ها و محیط دیجیتال بینجامد و اصول دموکراتیک را تضعیف کند. در عین حال، دسترسی گسترده و بدون تبعیض به اینترنت و ابزارهای دیجیتال برای آموزش، کار و مشارکت اجتماعی حیاتی است.

مسئولیت

در لغت مسئولیت، به معنای: کسی نسبت به چیزی یا شخصی، وظیفه یا تعهد دارد و مصدر آن از مسئول، ضمانت، ضمان، تعهد است. در حال حاضر در زبان فارسی، مسئولیت، رابطه ای را بیان می کند که ناشی از فعل یا ترک فعل زیان آور به حال افراد یا به مصالح عامه باشد (محمدی مزرعه، ۱۴۰۳). مسئولیت از منظر قانونی، تعهد شخص بر رفع ضرری است که به دیگری وارد کرده است و در همین معنی لفظ ضمان را به کار برده اند و معنی آن نیز هر نوع مسئولیت اعم از مسئولیت حقوقی و کیفری است؛ بنابراین در هر جایی که کسی مکلف به جبران خسارات دیگری است، در برابر او مسئولیت داشته و باید پاسخگو باشد (رضائی، ۱۳۹۳).

مسئولیت مدنی

مسئولیت در لغت، به معنی پرسش، مورد سؤال واقع شدن و به مفهوم تفکیک وظیفه آمده است و در اصطلاح؛ عبارت است از تعهد قانونی شخص به دفع ضرر دیگری که وی به وجود آورده است خواه ناشی از تقصیر خود وی باشد یا از

فعالیت او ایجاد شده باشد. مسئولیت در معنای لاتین مترادف عبارت responsibility قرار می‌گیرد که از معنای پاسخگو بودن (response) مشتق می‌شود. در معنای حقوقی و مدنی مسئولیت عبارتست از تکلیف قانونی شخص در عدم وارد نمودن ضرر به دیگری بصورت مستقیم یا غیر مستقیم. در واقع در حقوق مسئولیت به تعهد قانونی شخص بر رفع ضرری که به دیگری وارد کرده است گفته می‌شود (دهخدا، ۱۳۷۷)، خواه این ضرر ناشی از تقصیر ایجاد کننده ضرر باشد، یا اینکه ضرر در اثر فعالیت او حاصل شده باشد. اصطلاحاً ارکان مسئولیت به سه رکن اساسی گفته می‌شود که برای تحقق مسئولیت مدنی، ضروری است که در صورت فقدان یکی از این سه رکن، مسئولیت منتفی می‌شود. ارکان مسئولیت مدنی عبارتند از: ضرر، فعل زیانبار، رابطه سببیت (بین عمل زیانبار و ضرر). این سه شرط را می‌توان شروط ثابت مسئولیت نامید، زیرا وجود آنها در هر حال برای تحقق مسئولیت ضرورت دارد (باریکلو، ۱۳۸۵).

مسئولیت رکن متغیری نیز دارد که تقصیر است. در بیشتر نظام‌های حقوقی مسئولیت اصولاً بر پایه تقصیر استوار است. ولی هرگاه مصالح جامعه اقتضا کند، قانونگذار می‌تواند برای جبران ضرر نامشروع یا خطری که برای دیگران ایجاد شده است مسئولیت بدون تقصیر ایجاد کند؛ لیکن چون اصل با مسئولیت مبتنی بر تقصیر است هر جا که در نوع مسئولیت تردید شود می‌توان به مسئولیت مبتنی بر تقصیر استناد کرد و برای تحقق مسئولیت، وجود و اثبات تقصیر فاعل زیان را ضروری دانست (پناهنده شهرکی، علوی نائینی، ۱۴۰۱).

مسئولیت مدنی قهری (غیر قراردادی)

مسئولیت مدنی عبارت است از ملزم بودن شخص به جبران خسارتی که به دیگری وارد کرده است. مسئولیت مدنی مطابق ماده یک قانون مسئولیت مدنی مصوب ۷ اردیبهشت ۱۳۳۹ زمانی به وجود می‌آید که کسی بدون مجوز قانونی عمداً یا در نتیجه بی‌احتیاطی به حق دیگری لطمه و سبب ورود ضرر مادی یا معنوی گردد، فرق نمی‌کند عمل موجب زیان جرم باشد یا شبه جرم، در هر موردی که شخص موظف به جبران خسارت دیگری است گفته می‌شود که این فرد مسئولیت مدنی دارد و ضامن است و این می‌تواند در ارتباطات الکترونیک و واقعی نیز مصداق داشته باشد. در فضای ارتباطات الکترونیک مفاهیم حقوقی نیز با فضای نوینی روبرو می‌باشند از جمله این مباحث که نیاز به بررسی در خصوص آن وجود دارد تا با شناخت نوع روابط و نیز مسئولیت‌های اشخاص و نیز واسطه‌های الکترونیکی زیانبار بتوانیم نحوه جبران خسارت و نیز حقوق ناشی از مطالبه این حقوق را مشخص کنیم، مسئولیت مدنی ناشی از این اعمال می‌باشد (صفایی، رحیمی، ۱۳۸۹).

مسئولیت مدنی قراردادی و جبران خسارت در ارتباطات الکترونیک

در خصوص قراردادها یک قاعده عمومی وجود دارد که قابل تعمیم به تجارت الکترونیک نیز می‌باشد. برای جبران خسارت قراردادی ماده ۲۲۱ قانون مدنی مقرر نموده است: اگر کسی تعهد به اقدام امری را بکند یا تعهد نماید که از انجام امری خودداری نماید در صورت تخلف، مسئول خسارت طرف مقابل است؛ بنابراین مسئولیت قراردادی عبارت است از الزام متعهد به جبران خسارت که در نتیجه عدم اجرای تعهد، اجرای ناقص یا نادرست یا همراه با تاخیر به طرف

دیگر وارد می‌شود و باید دقت نمود این جبران خسارت در قرارداد صریح شده یا تعهد عرفاً به معنای تصریح باشد. تصریح این نوع جبران خسارت می‌تواند به صورت وجه التزام (تعیین یک عدد مشخص و مقطوع) یا شرط تحدید کننده مسئولیت (مشخص نمودن یک عدد که حداکثر تعهد می‌باشد ولی اگر خسارت واقعی کمتر باشد به همان میزان خسارت تعیین می‌گردد) یا در صورت عدم تصریح با نظر کارشناس میزان خسارت تعیین می‌گردد (شکر خواه ۱۳۹۰).

حقوق در بستر آنلایین و آفلاین

فناوری‌های دیجیتال و محیط‌های آنلایین با زندگی مردم درهم آمیخته‌اند و به کار، معاشرت و یادگیری ایشان یاری می‌رسانند. تحول دیجیتال، فرصت‌های بسیاری را برای رشد اقتصادی، اتصال مردم سرتاسر جهان، تقویت حس تعلق به اجتماع، ایجاد بازارها و تسهیل دربرگیرندگی (مانند دسترسی بهتر به آموزش، بهداشت و دیگر خدمات عمومی) فراهم می‌کند. با این حال، این تحول می‌تواند افراد را در معرض خطراتی نوظهور نیز قرار دهد؛ از قبیل تهدیدهای امنیتی، نقض حریم خصوصی و محدودیت آزادی بیان.

درحالی که فناوری دیجیتال پدیده‌ای نسبتاً متأخر است، حقوق برای قرن‌ها بخشی از جوامع بشری بوده‌اند؛ برای مثال می‌توان به منشور کوروش در سال ۵۳۹ پیش از میلاد، منشور کبیر در سال ۱۲۱۵ میلادی و اعلامیه حقوق انگلستان در سال ۱۶۸۹ اشاره کرد. در سال ۱۹۴۵، منشور ملل متحد اهداف این سازمان را شامل «ترویج و تشویق احترام به حقوق بشر و آزادی‌های اساسی برای همه» دانست. همچنین ماده ۵۶، تعهد تمامی اعضای سازمان ملل را به «احترام جهان‌شمول و رعایت حقوق بشر و آزادی‌های اساسی برای همه» تصریح می‌کند. سه سال بعد، اعلامیه جهانی حقوق بشر (UDHR) برای نخستین بار، در زمینه حقوق بنیادین بشر استاندارد مشترکی را تعیین کرد که باید مورد حفاظت جهانی قرار گیرد (انصاری، ۱۳۸۲).

حقوق بشر غالباً سلب‌ناشدنی و جهان‌شمول توصیف شده‌اند و بسیاری از آن‌ها مطلق در نظر گرفته می‌شوند. با این حال، اعلامیه جهانی حقوق بشر (همراه با دیگر اسناد بین‌المللی حقوق بشر) امکان وجود تنش عملیاتی میان حقوق را به رسمیت می‌شناسد؛ که مطابق آن می‌توان محدودیت‌های عملی در توانایی یک شخص برای اعمال حقوق مشخص («حقوق مشروط») را تصدیق کرد. در چنین مواردی، اقدام دولت‌ها در محدود کردن یک حق برای تضمین بهره‌مندی از حقی دیگر می‌تواند موجه باشد. با این حال، این محدودیت‌ها باید ضروری و متناسب باشند و در یک جامعه دموکراتیک، صرفاً به منظور تضمین به رسمیت شناخته‌شدن و حفظ احترام حقوق و آزادی‌های دیگران و تأمین نیازهای اخلاقی، نظم عمومی و رفاه همگانی توسط قانون تعیین شده باشند (اعلامیه جهانی حقوق بشر، ماده ۲۹). در عمل، نظام‌های حقوقی کشورهای دموکراتیک نحوه رسیدگی به این قبیل موقعیت‌ها را تعیین می‌کنند.

سرعت، مقیاس و ماهیت بدون مرز محیط دیجیتال، بستری جدید برای درک و عمل به حقوق بشر فراهم می‌کند، روش‌های جدیدی برای نقض و سوءاستفاده از این حقوق پدید می‌آورد و راه‌های جدیدی خلق می‌کند که در آن‌ها عمل به برخی از این حقوق می‌تواند با برخی حقوق دیگر در تنش قرار گیرد. برای مثال، افراد می‌توانند در فضای آنلایین

از حق خود برای تجمع مسالمت‌آمیز یا آزادی انجمن بهره بگیرند؛ یا می‌توانند از طریق اینترنت به جستجو، دریافت و انتشار اطلاعات و ایده‌ها پردازند. افزون بر این، متأثر از فناوری‌های دیجیتال، روش کار کردن، آموختن و دسترسی مردم به خدمات عمومی متحول شده و سلامت جسمی و روانی افراد نیز تحت تأثیر قرار گرفته است. در عین حال، می‌توان از فناوری‌های دیجیتال به نحوی استفاده کرد که به کاهش بهره‌مندی از حقوق بینجامد و آسیب‌های فردی و اجتماعی را تشدید کند. به‌عنوان مثال‌هایی از تهدیدهای نوظهور عصر دیجیتال علیه حقوق، می‌توان به نظارت‌های خودسرانه و غیرقانونی، حملات سایبری و باج‌افزایی، غلط‌پراکنی و دروغ‌پراکنی، جانبداری از نفرت‌پراکنی‌های تبعیض‌آمیز که شامل تحریک به تبعیض، خشونت و دشمنی است، تبعیض‌ها و تعصب‌های نظام‌مند و ایجاد اختلال عمدی در اتصال به اینترنت و خدمات دولتی در زمان‌های بحرانی اشاره کرد (صادقی، ۱۳۸۸).

بسته به آنلاین یا آفلاین بودن فضا، ممکن است مواردی که در آن‌ها حفاظت از یک حق بشری، مٌخَلِّ حفاظت از یک حق دیگر می‌شود، نمود متفاوتی پیدا کند. برای مثال، تداخل میان حق یک شخص برای بهره‌مندی از محافظت در برابر دخالت خودسرانه یا غیرقانونی در زندگی خصوصی‌اش (ماده ۱۲ اعلامیه جهانی حقوق بشر) و حق آزادی بیان شخص دیگر (ماده ۱۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر) از مدت‌ها پیش از ظهور عصر دیجیتال وجود داشته است. با این حال، چه بسا در محیط دیجیتال، جایی که محتواها می‌توانند طی چند ثانیه در سراسر جهان منتشر شوند و ردپای دیجیتال دائمی باقی بگذارند، ملاحظاتی جدید ضرورت داشته باشد. علاوه بر این، ممکن است متأثر از حضور فراگیر و تکیه روزافزون بر فناوری‌های دیجیتال، پرسش‌هایی در این باب مطرح شود که آیا نیاز است حقوق جدیدی را به رسمیت بشناسیم؟ چه در قالب حقوق بشر و چه به‌مثابه حقوق برآمده از قانون اساسی. برای مثال، برخی حوزه‌های قضایی دسترسی به اینترنت را به مثابه یک حق متمایز به رسمیت شناخته‌اند؛ حقی که نقشی اساسی در تحقق طیفی از دیگر حقوق ایفا می‌کند.

در این راستا، اعمال، حفاظت و ترویج حقوق در عصر دیجیتال، چالش‌ها و پرسش‌های دشوار منحصر به فردی را برمی‌انگیزد: آیا تحول دیجیتال، انتظارات سنتی را درباره اینکه دولت‌ها چگونه می‌توانند در عصر دیجیتال از حقوق پاسداری و حمایت کنند، تغییر داده‌است؟ آیا فناوری‌های دیجیتال، اقدامات لازم برای ایجاد تعادل هنگام پدید آمدن تنش میان حقوق بشر را پیچیده‌تر کرده‌اند؟ به دلیل ماهیت جهانی و چندوجهی تحول دیجیتال، این پدیده پرسش‌هایی را نیز در خصوص نقش ذی‌نفعان برانگیخته است. در قلمرو هر کشور، مسئولیت تضمین رعایت حقوق بشر افراد برعهده حکومت است. با این حال، محیط دیجیتال مرزهای قضایی متعددی را دربرمی‌گیرد و مسئولیت سیاست‌گذاران، تصمیم‌گیرندگان و تنظیم‌کنندگان بخش‌ها گوناگون درگیر می‌کند. افزون بر این، بازیگران خصوصی از قبیل پلتفرم‌های آنلاین نقشی محوری در توانایی عملی افراد برای بهره‌مندی از برخی حقوق ایفا می‌کنند. مطابق با اصول راهنمای سازمان ملل درباره کسب و کار و حقوق بشر، این بازیگران موظفند در اقدامات خود به حقوق بشر احترام بگذارند (رضائی، ۱۳۹۳).

مسئولیت های ناشی از ارائه اینترنت

۱- ایجاد امکان دسترسی به اینترنت

ایجاد امکان دسترسی به اینترنت، دارای سه مرحله تأمین، توزیع و عرضه پهنای باند می باشد. مصوبه ۱۴ کمیسیون تنظیم مقررات ارتباطات، ضمن تصویب «آئین نامه تأمین، توزیع و عرضه خدمات اینترنت و اینترنت ملی» ساختار ارائه اینترنت را، شامل تأمین اینترنت از طریق ورود پهنای باند از دروازه های بین المللی و تحویل آن به توزیع کنندگان، توزیع اینترنت میان عرضه کنندگان توسط توزیع کنندگان و تأمین اینترنت مورد نیاز کاربران نهایی توسط عرضه کنندگان دانسته است. محدوده فعالیت تأمین کننده اینترنت، طبق بند ۴-۱- آئین نامه فوق الذکر، کل کشور است. محدوده فعالیت توزیع کنندگان طبق بند ۴-۲- آئین نامه اخیر الذکر، در سطح استان می باشد. هرچند طبق تبصره بند ۴-۲ توزیع کنندگان مجاز به فعالیت در بیش از یک استان می باشند. محدوده فعالیت عرضه کنندگان اینترنت نیز، طبق بند ۴-۳- تنها در سطح یک استان خواهد بود.

تأمین اینترنت در ایران طبق بند ۳-۸- اساسنامه شرکت ارتباطات زیرساخت، تنها از طریق شرکت مذکور صورت می پذیرد. مسئولیت توزیع پهنای باند اینترنت میان عرضه کنندگان، بر عهده توزیع کنندگان بوده و تنها استثناء حکم اخیر را می توان در بند ۲-۳ پیوست شماره ۱ آئین نامه تأمین، توزیع و عرضه اینترنت و اینترنت ملی دانست که به توزیع کنندگان اینترنت اجازه داده تنها به منظور عرضه اینترنت از طریق ارائه کنندگان مجاز خدمات اینترنت پرسرعت (ADSL1) به مشترکین خانگی از طریق تأمین کنندگان ارتباط مجاز اقدام نمایند. بیشترین میزان مسئولیت در مسیر ارائه اینترنت، بر عهده عرضه کنندگان اینترنت رسا (ISP) است. چرا که وظیفه ایجاد امکان دسترسی نهایی کاربران به شبکه اینترنت، بر عهده عرضه کنندگان پهنای باند است.

رعایت کیفیت مطلوب در ارائه پهنای باند به واسطه های پائین تر و کاربران نهایی نیز ضروری است. چرا که بند ۵-۳- آئین نامه تأمین، توزیع و عرضه خدمات اینترنت و اینترنت ملی، تأمین کننده اینترنت را ملزم به مبادله موافقتنامه سطح خدمات (SLA2) با توزیع کنندگان نموده و مبادله موافقتنامه مذکور، در سطوح پائین تر نیز در بندهای ۵-۴ و ۵-۵- آئین نامه مذکور پیش بینی شده است. (محمدی مزرعه، ۱۴۰۳)

۲- پالایش محتوا و داده های اطلاعاتی غیرمجاز در اینترنت

مسئولیت دیگر ارائه دهندگان پهنای باند، نظارت بر محتوای اینترنت و پالایش ۳ محتوای غیرمجاز آن است. (بند ۴-۷- آئین نامه تأمین، توزیع و عرضه خدمات اینترنت و اینترنت ملی) ماده ۲۱ قانون جرائم رایانه ای نیز، عرضه کنندگان خدمات اینترنتی را ملزم به انجام عملیات پالایش سایت هائی نموده که به تشخیص کارگروه تعیین مصادیق محتوای مجرمانه، دارای محتوای مجرمانه می باشند. کارگروه مذکور، حسب مورد اقدام به تعیین مصادیق محتوای مجرمانه می نماید. ارائه دهندگان پهنای باند، باید در اجرای این وظیفه قانونی، ضمن فراهم کردن امکانات و تجهیزات لازم، مطالب غیرمجاز را از دسترس عموم خارج نمایند.

مصادیق مرتبط با نقض حقوق خصوصی اشخاص، چندان مورد توجه کارگروه یادشده قرار نگرفته است. از آن جمله می‌توان به انتشار مطالبی اشاره نمود که موجب نقض حقوق ناشی از مالکیت فکری اشخاص می‌شود. شق ۲ بند ۳ ماده ۵ آئین‌نامه واحدهای ارائه‌کننده خدمات اطلاع‌رسانی و اینترنت رسا، مسئولیت رعایت قوانین مالکیت معنوی را به عهده ارائه‌کننده اطلاعات در شبکه قرار داده است حال آن‌که برخی ۱ معتقدند منظور از ارائه‌کنندگان اطلاعات، اشخاصی هستند که آثار مذکور را بر روی شبکه قرار می‌دهند. لذا عرضه‌کنندگان اینترنت در قبال انتشار مطالب از سوی دیگران، مسئولیتی نداشته و تنها مسئول نظارت بر محتوای عرضه‌شده بر روی شبکه و پالایش آن می‌باشد. تخلف از مسئولیت مذکور، برای متخلف ایجاد مسئولیت می‌نماید.

یکی دیگر از اقسام انتشار محتوای غیرمجاز، انتشار ویروس‌های رایانه‌ای است. بند ۲-۸- «ضوابط ناظر بر میزبانی و تبادل محتوا در شبکه‌های ارتباطی و فناوری اطلاعات» موضوع مصوبه ۹۶ کمیسیون تنظیم مقررات ارتباطات، انتشار هر گونه ویروس، نرم‌افزارهای مخرب و بازی‌های رایانه‌ای حاوی ویروس و کرم‌های رایانه‌ای را به عنوان مصداقی از انتشار محتوای غیرمجاز در عرصه میزبانی و تبادل محتوا تلقی نموده و بند ۳-۵- مصوبه مذکور نیز، به منظور پالایش محتوای مذکور، عرضه‌کنندگان اینترنت را ملزم نموده تا تدابیر لازم را به منظور جلوگیری از انتشار محتوای یادشده، به عمل آورند (محمدی مزرعه، ۱۴۰۳).

چالش‌های حقوقی در دنیای دیجیتال: تحلیل فرصت‌ها و تهدیدها

دنیای امروز به سرعت در حال تغییر است و یکی از بزرگ‌ترین عواملی که این تحولات را هدایت می‌کند، فناوری و دنیای دیجیتال است. عصر دیجیتال با امکانات و فرصت‌های گسترده‌ای که فراهم می‌آورد، همراه با چالش‌های حقوقی بی‌شماری نیز مواجه است که می‌تواند امنیت، حقوق و منافع افراد، شرکت‌ها و دولت‌ها را تهدید کند.

۱- حریم خصوصی و امنیت داده‌ها

یکی از چالش‌های مهم حقوقی در عصر دیجیتال، حفاظت از حریم خصوصی و داده‌های شخصی است. با پیشرفت تکنولوژی و افزایش استفاده از اینترنت و اپلیکیشن‌ها، حجم عظیمی از اطلاعات شخصی و خصوصی افراد جمع‌آوری، ذخیره و به اشتراک گذاشته می‌شود. این داده‌ها می‌توانند شامل اطلاعات مالی، موقعیت جغرافیایی، تاریخچه مرور اینترنتی و حتی رفتارهای آنلاین افراد باشند. مسأله این است که آیا این داده‌ها به درستی محافظت می‌شوند و چه حقوقی برای افراد در برابر استفاده یا سوءاستفاده از این اطلاعات وجود دارد. در بسیاری از کشورها، قوانین حفاظت از داده‌ها مانند قانون حفاظت از داده‌های عمومی اتحادیه اروپا (GDPR) و قانون حفاظت از اطلاعات شخصی و اسناد الکترونیکی (CIPA) به تصویب رسیده‌اند. این قوانین، شرکت‌ها و دولت‌ها را ملزم می‌کنند که از اطلاعات شخصی افراد محافظت کنند و به افراد اجازه می‌دهند که کنترل بیشتری بر روی داده‌های خود داشته باشند.

چالش‌ها:

- استفاده نادرست از داده‌ها توسط شرکت‌ها
- نقض حریم خصوصی افراد به‌ویژه از سوی دولت‌ها یا سازمان‌های بزرگ
- ناتوانی در تطبیق قوانین سنتی با تحولات جدید در دنیای دیجیتال (پناهنده شهرکی، علوی نائینی، ۱۴۰۱)

۲- کلاهبرداری‌های اینترنتی و جرایم سایبری

کلاهبرداری‌های اینترنتی یکی دیگر از چالش‌های حقوقی است که با گسترش فناوری دیجیتال و اینترنت در حال افزایش است. امروزه افراد و شرکت‌ها در معرض انواع مختلف کلاهبرداری‌ها مانند فیشینگ، کلاهبرداری‌های مالی، دزدی هویت و جعل اسناد دیجیتال قرار دارند. این کلاهبرداری‌ها معمولاً از طریق ایمیل‌ها، وبسایت‌های جعلی و اپلیکیشن‌های غیرمعتبر انجام می‌شوند. جرایم سایبری به‌ویژه در سطح بین‌المللی، پیچیدگی‌های خاص خود را دارند. شناسایی و پیگیری متهمان در این جرایم که معمولاً در کشورهای مختلف فعالیت دارند، چالش بزرگی برای مقامات قضائی و قانون‌گذاران ایجاد کرده است. همچنین، فقدان قوانین جهانی یکپارچه برای پیگیری این نوع جرایم، اجرای عدالت را دشوار می‌کند.

چالش‌ها:

- تعیین صلاحیت قضائی برای رسیدگی به جرایم سایبری در سطح بین‌المللی
- شناسایی و پیگرد متهمان که ممکن است در خارج از مرزهای کشور باشند
- کمبود آگاهی عمومی درباره تهدیدات سایبری (پناهنده شهرکی، علوی نائینی، ۱۴۰۱)

۳- مالکیت معنوی و حقوق دیجیتال

در عصر دیجیتال، حفاظت از حقوق مالکیت معنوی پیچیده‌تر از گذشته شده است. کپی‌رایت، برندها و پتنت‌ها در دنیای آنلاین به راحتی قابل نقض و جعل هستند. به‌ویژه در فضای اینترنت، توزیع غیرمجاز محتوای دیجیتال مانند موسیقی، فیلم، کتاب‌های الکترونیکی و نرم‌افزارها به یک معضل جهانی تبدیل شده است. پلتفرم‌های آنلاین مانند شبکه‌های اجتماعی و وبسایت‌های اشتراک‌گذاری محتوا، جایی هستند که نقض حقوق مالکیت معنوی به طور گسترده‌تری رخ می‌دهد. این پلتفرم‌ها معمولاً به محتوای کاربران خود دسترسی دارند و ممکن است نتوانند به‌طور مؤثر از حقوق مالکیت معنوی در این فضا محافظت کنند.

چالش‌ها:

- عدم تطبیق قوانین کپی‌رایت با تحولات دنیای دیجیتال
- دشواری در شناسایی و پیگیری نقض‌های حقوق مالکیت معنوی در اینترنت
- تأثیرات منفی استفاده از محتوای بدون اجازه از دیدگاه قانونی (پناهنده شهرکی، علوی نائینی، ۱۴۰۱)

۴- قراردادهای دیجیتال و بلاک‌چین

یکی از نوآوری‌های دیجیتال که دنیای حقوق را تحت تأثیر قرار داده، استفاده از قراردادهای هوشمند و فناوری بلاک‌چین است. قراردادهای هوشمند به صورت دیجیتالی و خودکار اجرا می‌شوند و می‌توانند بدون نیاز به واسطه‌ها مانند وکلا یا دادگاه‌ها به انجام برسند. این امر پتانسیل‌های زیادی برای کاهش هزینه‌ها و افزایش سرعت معاملات دارد، اما در عین حال چالش‌های حقوقی جدیدی را به وجود می‌آورد.

بلاک‌چین نیز به عنوان یک سیستم ذخیره‌سازی امن و غیرمتمرکز داده‌ها، قابلیت‌های زیادی برای تحول در بسیاری از صنایع دارد، اما هنوز در حوزه حقوقی خلأهایی وجود دارد. برای مثال، در خصوص چگونگی اجرای قراردادهای هوشمند در صورتی که یکی از طرفین توافقات را نقض کند، هنوز قوانین روشنی وجود ندارد.

چالش‌ها:

- عدم شفافیت قوانین در زمینه اجرای قراردادهای هوشمند
- چگونگی اعتبارسنجی و اجرای قراردادهای بلاک‌چین در نظام‌های حقوقی مختلف
- پیچیدگی‌های قانونی در رابطه با حقوق مالکان و استفاده‌کنندگان از بلاک‌چین (صفایی، رحیمی، ۱۳۸۹)

۵- حقوق کار در دنیای دیجیتال

با رشد شرکت‌های دیجیتال و ظهور مشاغل جدید مبتنی بر اینترنت، سوالات حقوقی زیادی در زمینه حقوق کار در دنیای دیجیتال مطرح می‌شود. کارگران فریلنس، کارگران پلتفرمی و کارگران از راه دور، بخشی از نیروهای کار هستند که در دنیای دیجیتال مشغول به فعالیت هستند. یکی از مهم‌ترین چالش‌های حقوقی در این زمینه، تعیین حقوق و مسئولیت‌های کارفرما و کارگر است. این دسته از کارگران معمولاً تحت قراردادهای سنتی کار قرار نمی‌گیرند و در نتیجه، از بسیاری از حقوق کارگری نظیر بیمه، حقوق بازنشستگی و حمایت‌های قانونی محروم می‌شوند. همچنین، نحوه نظارت بر ساعات کاری و شرایط کاری این افراد نیز به طور جدی مورد سوال است.

چالش‌ها:

- کمبود قوانین حمایتی برای کارگران فریلنس و پلتفرمی
- ابهام در تعریف روابط کاری در فضای دیجیتال
- چالش‌های مربوط به حقوق و مزایای کارگران از راه دور

۶- تنظیم مقررات بین‌المللی برای فضای دیجیتال

فضای دیجیتال یک پدیده جهانی است که به مرزهای جغرافیایی محدود نمی‌شود. این امر باعث می‌شود که چالش‌های حقوقی مرتبط با دنیای دیجیتال نیاز به مقررات بین‌المللی داشته باشد. برای مثال، قوانین مربوط به حفظ حریم خصوصی یا حفاظت از داده‌ها باید در سطح جهانی یکسان و هماهنگ باشند تا از تضادهای قانونی بین کشورهای مختلف جلوگیری شود.

چالش‌ها:

- فقدان توافقات جهانی درباره قوانین دیجیتال
- تفاوت‌های قابل توجه بین قوانین کشورهای مختلف
- مشکلات اجرایی در پیاده‌سازی قوانین دیجیتال در مقیاس جهانی (صفایی، رحیمی، ۱۳۸۹)

بحث و نتیجه گیری

عصر دیجیتال با تمامی فرصت‌ها و مزایای خود، چالش‌های حقوقی جدی نیز به همراه دارد. از حریم خصوصی گرفته تا جرایم سایبری، مالکیت معنوی، حقوق کار و مقررات بین‌المللی، این چالش‌ها نیاز به تجدیدنظر و به‌روزرسانی قوانین و مقررات دارند. برای مواجهه با این چالش‌ها، دولت‌ها، نهادهای حقوقی و شرکت‌ها باید به توسعه قوانین جدید و تطبیق آن‌ها با تحولات دنیای دیجیتال بپردازند تا از حقوق افراد و منافع عمومی محافظت کنند. توسعه فناوری‌های نوین منتهی به ظهور نوع جدیدی از محصولات و خدمات دیجیتالی در قالب قراردادهای تأمین محتوا و خدمات دیجیتال در نظام حقوقی و اقتصادی شده است. نظام‌های حقوقی پیشرفته همواره درصدد بهره‌مندی و وضع قواعد حاکم بر روابط حقوقی ناشی از قراردادهای تأمین محتوا و خدمات دیجیتال هستند. این فرایند مستلزم وضع قوانین و مقررات خاص و همچنین پیش‌بینی زیرساخت‌ها، شناسایی ابعاد مختلف فنی و حقوقی قرارداد تأمین و تطبیق ماهیت آن با قواعد موجود در نظام حقوقی قراردادهاست. از نظر ماهیت حقوقی، قرارداد تأمین محتوا و خدمات دیجیتال در قالب ایجاب و قبول طرفین و در محیط الکترونیکی منعقد می‌شود. قراردادهای تأمین تابع عقود ماده (۱۰) قانون مدنی محسوب شده و با توجه به اصل صحت قراردادها، عقدی نافذ و معتبر تلقی می‌شود. البته در این خصوص موارد و مشکلات بسیاری وجود دارد و قراردادهای تأمین از دو حیث با چالش‌های حقوقی مواجه‌اند: اولاً با توجه به اینکه موضوع قراردادهای تأمین که در محیط الکترونیکی منعقد می‌شوند محتوا و خدمات دیجیتالی است که به‌تازگی معرفی شده است، بنابراین بدیع بودن ابعاد فنی آن مسائل حقوقی جدیدی را مطرح کرده است. ثانیاً، با توجه به ماهیت قرارداد تأمین و ابعاد فنی آن، سبب تبعیت حقوقی مصرف‌کننده محصولات دیجیتال از عرضه‌کننده می‌شود؛ بنابراین باید در قالب اصلاح قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان و صدور آیین‌نامه‌هایی این خلأ را برطرف کرد. از جمله مهم‌ترین محور اصلاحات نیز تبیین مسئولیت‌های الزام‌آور عرضه‌کننده محتوا و خدمات دیجیتال درخصوص به‌روزرسانی‌ها، حفظ حریم خصوصی مصرف‌کننده در حین بهره‌برداری از برنامه و بستر آنلاین، تحدید شرط عدم مسئولیت عرضه‌کننده و همچنین طرح مسئولیت عرضه‌کننده در انطباق محتوا و خدمات دیجیتال با دیدی حمایتی نسبت به حفظ حقوق مصرف‌کنندگان به عنوان طرف ضعیف قرارداد مبادرت شود.

منابع و مآخذ

- انصاری، باقر. (۱۳۸۲). مقدمه ای بر مسئولیت مدنی ناشی از ارتباطات اینترنتی، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه، ۶۲(۵۱۲)، ۹-۵۲.
- باریکلو، علی رضا. (۱۳۸۵). مسئولیت مدنی، تهران: میزان
- پناهنده شهرکی، جمشید و علوی نائینی، سیدحسن. (۱۴۰۱). مسئولیت مدنی ارائه دهنده گان کسب و کارهای اینترنتی، اولین کنفرانس بین المللی مطالعات نوین در علوم انسانی، علوم تربیتی، حقوق و مطالعات اجتماعی، ۱-۱۲.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). لغتنامه دهخدا، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- رضائی، علی (۱۳۹۳). حقوق تجارت الکترونیکی، چاپ دوم، تهران، انتشارات میزان.
- شکر خواه یونس. (۱۳۹۰). فضای مجازی، تهران: دانشگاه تهران
- صادقی، حسین. (۱۳۸۸). مسئولیت مدنی در ارتباطات الکترونیکی، تهران: نشر میزان.
- صفایی، سید حسین؛ رحیمی، حبیب‌الله (۱۳۸۹). مسئولیت مدنی (الزامات خارج از قرارداد)، چاپ اول، تهران: سمت.
- محمدی مزرعه، سپیده. (۱۴۰۳). مسئولیت مدنی ناشی از نقض قراردادهای الکترونیکی و چالش‌های آن، ششمین کنفرانس بین المللی و هفتمین کنفرانس ملی حقوق و علوم سیاسی، تهران، ۱-۱۴.